

Станіслав О. В.,
докторант кафедри французької філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОГЛЯД ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОГО СИНТАКСИСУ: СПЕКТР ПРОБЛЕМАТИКИ, ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У запропонованому дослідженні робиться короткий огляд літератури, аналізуються основні фундаментальні праці, теорії та найсуттєвіші результати, в яких розглядається стан синтаксису французької мови на рубежі ХХ–ХХІ ст. Значну увагу приділено структуралізму як визначальному напрямку дослідження французького синтаксису. Автор з'ясовує основні напрацювання в галузі синтаксису сучасної французької мови; виявляє ті актуальні питання, що перебувають у стані розробки та викликають найбільший інтерес у романістів. Окрім того, в статті окреслюються перспективні напрямки подальших наукових розвідок у сфері синтаксису.

Ключові слова: проблематика досліджень, напрямки розвитку синтаксису, синтаксичні теорії, структуралізм, синтаксичні структури, синтаксис мови і синтаксис мовлення, новітні вектори дослідження.

Постановка проблеми. Сучасний стан мовознавчої науки утворює складне багатовекторне сплетіння різноманітних шкіл, течій, напрямів дослідження. Це пов'язано, передусім, зі складністю, багатоаспектністю та різними рівнями функціонування самої мови як знакової системи. Об'єктом нашої розвідки став синтаксичний щабель, зокрема маємо на меті проаналізувати основні теоретичні засади його вивчення, з'ясувати ключові положення, проблематику та тенденції розвитку сучасної синтаксичної думки у французькому мовознавстві. Це дослідження ґрунтується на студіях таких відомих вітчизняних і зарубіжних романістів, як: О. Андрієвська, Ш. Балі, Е. Бенвеніст, Л. Веденіна, В. Гак, Ж. Галіше, М. Десент, К. Долінін, Ж. Дюбуа, А. Загнітко, Г. Костюшкіна, З. Левіт, М. Мамудян, А. Мартіне, О. Реферовська, А. Сеше, Ф. де Сосюр, Ю. Степанов, Л. Теньєр, Т. Тодоров, Н. Шигаревська та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль синтаксису в мові важко переоцінити, адже він є головним організуючим началом будь-якого типу висловлювання, будь-якого комунікативного акту. Р.-Л. Вагнер називав синтаксис «ядром мови» [1, с. 3], а відома дослідниця У. Новотна писала, що «з усіх елементів, що надають осмисленість висловлюванню, наймогутнішим є синтаксис, який контролює порядок, за яким надходять враження, і передає відношення, що стоять за ланцюгами слів» [2, с. 59]. Н. Шигаревська, говорячи про тенденції розвитку синтаксису сучасної французької мови, зауважувала, що синтаксис є найбільш рухомою частиною граматичної будови мови [3, с. 3], а відтак потребує виняткової та незмінної уваги від мовознавців.

Термін «синтаксис» був запозичений із військової лексики й означав розташування, розміщення, розподіл частин. На

часі під *синтаксисом* (від гр. *syntaxis* – побудова, сполучення, порядок) розуміють – 1) граматичну побудову речень і словосполучень у мові та закономірності їхнього функціонування у мовленні; 2) галузь мовознавства, розділ граматики, що вивчає особливості сполучення слів і предикативних одиниць у реченні; будову, ознаки й типи речень і висловлень.

Нагадаємо, що об'єктом синтаксису як царини мовознавства виступають ті механізми мови (фонетичні, морфологічні, композиційні і т.п.), які забезпечують перехід мовних явищ у явища мовленнєві; інакше кажучи, синтаксис досліджує і формулює правила творення мовлення. У цьому контексті французькі функціоналісти визначали синтаксис як механізм, що управляє комбінацією знаків при утворенні висловлення [4, с. 26].

Спостережено, що відповідно до етапів синтезування мовлення у фокусі дослідження синтаксистів постають мовні одиниці все вищих рівнів із новими якостями та характеристиками. З огляду на це синтаксис розділився на окремі комплексні розділи: *синтаксис словосполучень*, який установлює синтаксичні властивості слів як частин мови, тобто правила їхньої сполучуваності з іншими словами; *синтаксис простого речення*, що спрямований на дослідження комунікативних типів, ознак речень, зв'язків слів у складі речення, розгляд головних та другорядних членів речення; *синтаксис складного речення*, що має на меті аналіз структури, видів, типів зв'язку двох чи більше предикативних одиниць у складі одного речення; а також *синтаксис тексту*, який вивчає правила адаптації речення до контексту, до мовної ситуації тощо.

Так, розвиток мовних явищ відбувається циклічно, поетапно, а тому важливо звернутись до витоків синтаксичної науки, прослідкувати, як із плином часу змінювались підходи до розгляду проблем синтаксичного рівня та спрогнозувати напрямки дослідження, перспективи розвитку синтаксису як науки загалом.

Вивчення синтаксису сягає часів античності, коли було здійснено першу класифікацію речень за комунікативною метою (Протагор, Аристотель) і поділ речення на дві частини – ім'я й дієслово (Платон). Термін «синтаксис» уперше був використаний стоїками (III ст. до н. е.), які були засновниками європейської синтаксичної традиції, і застосували його для аналізу логічного змісту речень [5, с. 546]. Філософи і лінгвісти вважали найбільш суттєвою рисою речення його здатність формулювати і виражати думку. Беззаперечною заслугою стоїків є те, що вони розрізняли три види думки: думку-повідомлення, думку-запитання та думку-спонування. На засаді цього положення вони виокремили комунікативні типи речень (розповідне, питальне, спонукальне), встановили специфіку складного речення й типи відношень між його частинами (каузальні, умовні, наслідкові, сполучникові і

т.п.). Аналізуючи структуру думки, в основі якої лежить речення, стійкі установили синтаксичне членування речення (ступінь членування думки зумовлює ступінь членування речення).

Отже, синтаксичні класифікації стійків ґрунтувалися на *логічних та структурних* характеристиках висловлення. Виділення логічного та структурного аспектів вивчення речення мали в подальшому неабияке значення для розвитку синтаксичних теорій.

Істотну зміну в принципах синтаксичного аналізу зафіксувано в працях Аполлонія Діскола (III ст.). Синтаксис філософа мав морфологічну основу, його визначальним пунктом було слово. Аполлоній Діскол розглядав синтаксичні зв'язки слів і форм слів у реченні; таким чином був започаткований синтаксис частин мови. Вчений заклав підґрунтя *формально-граматичного* підходу до аналізу синтаксичних явищ, на відміну від логічного підходу стійків.

Відомо, що у ранній лінгвістичній традиції епохи універсальних, філософських граматик і концепцій раціоналізму XVII ст. («Грамматика Пор-Рояля») синтаксис розглядався як учення про способи вираження думки й базувався на описі речення та членів речення. Логічний підхід зумовив розгляд синтаксичних категорій як прийомів виражати категорії логіки: речення розглядалось як мовне вираження судження, підмет – вираження суб'єкта, присудок – предиката, складне речення – умовиводу, висновку.

Таким чином, на цьому історичному етапі розвитку мовознавства спостерігаємо тісний зв'язок синтаксичних питань з процесами мислення. Означена лінія розвитку науки зумовила розуміння синтаксису як частини граматики, в якій явища аналізуються у напрямку від значення (функції) до форми.

XIX ст. у мовознавчій науці відзначилося психологізацією європейських теорій синтаксису у концепціях Г. Пауля, Г. Штейнталя, О. Потенбі, В. Вундта. *Психологічний напрямок*, хоча й протиставляв себе логічному, за своєю сутністю був дуже близьким до нього [6, с. 454]. Основна відмінність полягала в тому, що логічна інтерпретація змісту речень і його складових отримала психологічне спрямування. Речення визначалося як поява у психіці мовця певних уявлень, що аналогічно виникають у свідомості реципієнта (слухача).

Черговий важливий період у розвитку синтаксичної думки наступив із приходом XX ст. Почесне місце у європейському мовознавстві цього часу належить таким теоретикам, як: Ф. де Сосюр, Ш. Балі та А. Сеше. Представники Женевської школи сформулювали засади розвитку майбутнього французького структуралізму. Формально-граматичний підхід разом із психологічними вченнями слугували поштовхом до виникнення теорії про функціональність синтаксичних явищ, синтаксичні валентності, до формулювання структуралістських розробок дистрибутивного синтаксису тощо. Дослідники намагалися наблизити лінгвістику до точних наук, які могли б об'єктивно описати складну, багаторівневу будову мови, пояснити взаємозв'язок мовних одиниць.

Увага до структури синтаксичних одиниць сприяла виникненню у французькому мовознавстві ряду таких напрямків, як функціональна граматики, структурний синтаксис, формальна граматики, психологічний структуралізм, які заразом об'єднувала одна теорія, одна ідея – структуралізм.

Функціональні граматики у французькому мовознавстві пов'язують, передусім, з ім'ям А. Мартіне – засновником і першим головою Міжнародного товариства функціональної лінгвістики. До цієї спілки входили такі відомі лінгвісти, як

М. Мамудян (Швейцарія), Ж. Мунен (Франція), Е. Бюйссанс і Ж. Поль (Бельгія), П. Леон, К. Жермен (Канада) та багато інших знаних дослідників. Французька школа функціоналізму успадкувала кращі традиції, положення загальної функціональної теорії, розвиваючи та удосконалюючи їх. Щодо синтаксису, то функціоналісти визначали його як механізм, який управляє комбінуванням знаків при утворенні висловлення.

У функціональному синтаксисі («*Syntaxe générale*») А. Мартіне розробив варіанти синтаксичних структур, описав їхню структуру та визначив функції. Серед синтаксичних функцій мовознавець вирізняв обов'язкові (функція підмета) та факультативні (функція додатка). Заслугою А. Мартіне є загальновідомий закон про мінімальні зусилля мовця, на якому базується принцип мовної економії. На переконання А. Мартіне, між потребами спілкування людини і її намаганнями звести до мінімуму свої розумові й фізичні старання спостерігається постійне протиріччя, яке може розглядатися як рушійна сила мовних змін [7, с. 529].

М. Мамудян, як ще один яскравий представник функціональної граматики в рамках структурного напрямку розвитку французького синтаксису, активно досліджував семантичну сторону синтаксису. Вчений звернув увагу дослідників на необхідність аналізу контексту і ситуації (комунікативний аспект) [8, с. 166].

Одна з базових та визначальних спроб описати синтаксис у рамках *структурного напрямку* представлена в роботах французького вченого Л. Теньєра. Автор «*Основ структурного синтаксису*» («*Eléments de syntaxe structurale*», 1959 р.) указував на важливість та первинність синтаксису в мові. Л. Теньєр визначив синтаксичну сполучуваність елементів як основу структурного синтаксису. Сутність теорії Л. Теньєра полягала в тому, що поряд із лінійним, статичним синтаксисом (тобто логічним порядком розташування слів у реченні, який закладений у свідомості мовця) існує синтаксис структурний (динамічний) який є багатомірним, де кожен головний (управляючий) елемент структури може мати кілька залежних від нього елементів; динамічний синтаксис пов'язаний із мовленнєвою діяльністю, функціональністю синтаксичних структур.

Важливим кроком у розвитку французьких синтаксичних теорій стали *формальні граматики* (Ж. Дюбуа, М. Гросса, Н. Рюве, Л. Пікабіа, Ж. Жирі-Шнейдер), які функціонували в межах структурного напрямку. Найбільш значеннєвими були дистрибутивна та трансформаційна (генеративна) граматики.

Дистрибутивний синтаксис у французькій лінгвістиці представлений роботами Ж. Дюбуа. Вчений виокремив три основні принципи дистрибутивної методик: 1) закритий характер корпусу висловлень, що слугують комунікації; 2) сутність мовного повідомлення визначається комунікативною ситуацією, поведінкою-реакцією; 3) в якості лінгвістичного методу виступає синтагматичний аналіз сегментів, тобто опис елементів за їхньою позицією у мовному потоці [9].

Ж. Дюбуа визначив рівні лінгвістичного аналізу (монема, слово, синтагма, фраза, висловлення), синтагматичні класи слів, схеми їх дистрибуції. На базі дистрибутивного методу в перспективі були розроблені комп'ютерні програми, машинний переклад, закладені основи програмування тощо.

Однак як лінгвістична теорія дистрибуціоналізм був обмежений синтагматичним аналізом лінійності мовлення: висловлення розглядалось як ланцюг, у якому кожен сегмент передбачає зв'язок із подальшим елементом. Поза межами розгляду залишився комунікативний аспект творення висловлень.

Визначальними складовими *генеративної лінгвістики* є мова як компетенція (*compétence*) і мовлення як перформанція (*performance*). Першу частину складає сукупність правил (граматика), де виокремлюються *синтагматична модель* з ядерними фразами (глибинними структурами) і *трансформаційна модель* з поверхневими структурами. У результаті обов'язкових і факультативних трансформацій із ядерних фраз проходить породження (генерація) великої кількості поверхневих структур. Ядерні фрази містять семантичну складову, а поверхневі – фонологічну. Глибинна структура слугує для представлення структурних відношень залежності лексичних елементів. Поверхнева структура є абстрактним вираженням ієрархічних і лінійних синтаксичних відношень між елементами фрази. Представники генеративного синтаксису рухалися у напрямку структурно-семантичного, комунікативного аналізу синтаксичних явищ.

Новою суттєвою фазою розвитку французького синтаксису став *психологічний структуралізм*, який сформувався на ґрунті психологічних та структуралістських теорій. Психологічний напрямок у площині структуралізму опирався на положення про мову як психологічне явище. Основоположник французького психологічного структуралізму Ж. Галіше стверджував: «Наша думка – це наше внутрішнє мовлення; мова є і тіло, і душа разом» («La langue est à la fois corps et esprit») [10, с. 7]. Психологічний підхід до вивчення синтаксису дозволив здійснити часткову внутрішню упорядкованість синтаксичних одиниць, наблизитися до об'єктивного розуміння багатьох граматичних явищ та категорій.

У системі синтаксису, зазначав Ж. Галіше, усі плани дуже тісно пов'язані, переплітаються, доповнюють, взаємодіють та впливають один на одного [6]. Таким чином, учений вирізняв структурну й психологічну складову синтаксису. Ще далі у цьому напрямку просунувся його послідовник, прихильник психологічного структуралізму М. Десент. Теорія ученого представляє синтез психологічного, функціонального і дескриптивного підходів до вивчення мови. Лінгвіст протиставляв мову і мовлення як явище соціальне явищу індивідуальному.

Роблячи короткий підсумок огляду розвитку синтаксичних поглядів першої половини ХХ ст. у Франції, можна констатувати впевнене домінування структуралізму у таких його кращих проявах, як функціональна лінгвістика, структурний синтаксис, формальні граматики, психологічний структуралізм тощо.

У другій половині ХХ ст. поряд із структуралізмом окреслюються нові тенденції у дослідженні синтаксичних явищ. У центрі наукових розвідок постають питання семантичних особливостей висловлення як одиниці мовлення, комунікативної організації речення. Спостерігається успішне студіювання синтаксису в семантичному та комунікативному напрямках.

На розробки в галузі *семантичного синтаксису* значний вплив мала двокомпонентна модель пропозиції Ш. Балі, яка містила константний компонент – диктум і суб'єктивну змінну – модус. Семантична (або радше, функціонально-семантична) школа синтаксису вивчає семантичне значення предикативності речень, їхні синонімічні перетворення, пропозиційну відповідність, позиційні схеми, їхнє варіювання в мовленні, типи функцій синтаксем як складників речення, імпліцитність предикативних одиниць та ряд інших важливих питань, пов'язаних із семантичною природою речень.

У межах *комунікативного підходу* вчені описують синтаксичні структури залежно від їх змісту, функціонального значення, а не формальної будови. Прибічники вказаного напрямку

доводять, що оскільки основна функція мови – комунікативна, то вона може реалізуватись лише через синтаксис, позаяк тільки на цьому рівні мовної структури формується зв'язне мовлення.

Значним внеском комунікативної школи дослідження стала теорія актуального членування речення, що була вперше сформульована у працях чеського вченого В. Матезіуса – лідера Празького лінгвістичного гуртка, який спирався на ідеї французького лінгвіста А. Вейля (A. Weil). Для А. Вейля підмет виступає вихідним пунктом висловлення, а присудок – власне висловленням, що й мотивує відповідне їхнє розташування: підмет ↔ присудок. Учений умотивував, що на першому місці може опинитися будь-який член речення, якщо він виконує функцію початкового пункту висловлення. На цьому ще не було досягнуто розуміння сутності актуального членування речення, але було заявлено, що закони порядку слів пов'язані не лише з формально-граматичним членуванням речення, але й з темо-рематичними відношеннями [11, с. 147].

За В. Матезіусом, актуальне членування речення протиставлялось його формальному членуванню. Залежно від актуальності, важливості того чи іншого змісту, значення для комунікації, речення можна розділити на дві частини. Одна частина – головна, обов'язкова для існування речення – рема, без неї речення втрачає будь-яке значення. Рема – компонент комунікативної структури, який конструє мовленнєвий акт. Друга частина речення – тема, вона не є обов'язковою, представляє фон для реми. Очевидно, що в розмовному мовленні зазвичай використовуються синтаксичні конструкції, що складаються лише з реми. Учений назвав таке членування актуальним, оскільки воно залежить від того, як уключається речення в ту чи іншу мовленнєву ситуацію. Його заслуга полягає в тому, що він суттєво поглибив уявлення про основні поняття актуального членування й визначив місце цього членування в системі ономаціологічної (функціональної) граматики загалом.

Важливо вказати, що вищезгадані напрацювання (в основі яких лежить теорія про актуальне членування речення) сприяли в майбутньому розробці питань синтаксису розмовного мовлення, експресивного, актуалізуючого синтаксису, лінгвістики мовлення, мовленнєзнавства, конверсаційного аналізу, дискурсології тощо. Істотним є також те, що комунікативний синтаксис, вивчаючи особливості актуального членування висловлень з урахуванням комунікативної ситуації та контексту, спрямований на динамічний бік синтаксичних структур.

На нашу думку, опис функціонування висловлень у мовленні, який був характерний лінгвістиці другої половини ХХ ст., виводить синтаксис на новий рівень розвитку. З'являються терміни «суперсинтаксис» (В. Дресслер), «макросинтаксис» (З. Харрис), «гіперсинтаксис» (Б. Палек), «граматика контексту» (Т. ван Дейк) і т.і. Синтаксична наука виходить за межі граматики й проникає у сферу тексту, прагматики, теорії комунікації, когнітивістики та інших дотичних наук. Окреслюються такі вектори сучасних досліджень синтаксису, як комунікативно-дискурсивний, мовленнєвий синтаксис, прагматичний, когнітивний, стилістичний синтаксис, синтаксис тексту, комп'ютерний синтаксис тощо.

Висновки. Отже, на основі існуючих напрацювань у сфері французького синтаксису ми здійснили певні теоретичні узагальнення та спробу осмислити розвиток синтаксичної думки на зламі тисячоліть.

Аналіз матеріалу показав, що конститутивними для розвитку французької синтаксичної науки були наукові положення загальної лінгвістики Ф. де Сосюра, Ш. Балі, А. Сеше; функці-

ональної лінгвістики А. Мартіне, М. Мамудяна; структурного синтаксису Л. Теньєра; формальної граматики Ж. Дюбуа; психологічного структуралізму Ж. Галіше, М. Десента, їхніх адептів та послідовників.

У ході дослідження обґрунтовано, що вчені у своїх розвідках орієнтувались на: 1) опис форми мови (план вираження), 2) семантичне значення мовлення (план змісту), 3) функціональне призначення мови (функціональний план).

На основі цього у французькому мовознавстві окреслились численні напрямки та підходи до вивчення синтаксису. Вирішення різних аспектів дослідження та врахування особливостей їхнього перетину дозволяє стверджувати, що визначальними для французького синтаксису є структурний (формальний), семантичний та функціональний (комунікативний) підходи.

У площинах цих ключових напрямів студіювання класичного синтаксису успішно розвиваються новітні течії та школи, які засвідчують еволюційні тенденції синтаксису (прагматичний, когнітивний, стилістичний, комп'ютерний синтаксис, синтаксис тексту і т.і).

Проведене дослідження дозволяє певною мірою поновити і поглибити наукові знання у галузі як французького синтаксису, так і синтаксичної науки взагалі. Нам видається, що сучасний стан теоретико-синтаксичного мислення уможливило, з одного боку, синтезувати різні аспекти дослідження, вести пошук мовних універсалій, співвідносних структур, що властиві подібним (або неподібним) мовам, а з іншого боку, встановлювати національно-мовні моделі, які суттєво вирізняють синтаксис окремої мови на загальномовному тлі і відображають повною мірою синтаксичний рівень окремої мовно-національної картини світу.

Література:

1. Реферовская Е.А. Синтаксис современного французского языка / Е.А. Реферовская. – Л. : Наука, 1969. – 236 с.
2. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 261 с.
3. Шигаревская Н.А. Очерки по синтаксису современной французской разговорной речи / Н.А. Шигаревская. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. – 215 с.
4. Костюшкина Г.М. Современные направления во французской лингвистике / Г.М. Костюшкина. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2005. – С. 13–131.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Мартіне А. Основы общей лингвистики / А. Мартіне // Новое в лингвистике. – М., 1963. – С. 345–566.
8. Мамудян М. Лингвистика / М. Мамудян. – М., 1985. – С. 150–180.

9. Dubois J. Grammaire structurale du français : La phrase et les transformations / J. Dubois. – Paris, 1969.
10. Galichet G. Essai de grammaire psychologique / G. Galichet. – 2 edit. – Paris, 1950. – P. 5–28.
11. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія]. – 2-е вид. вип. і доп. / А.П. Загнітко. – Д. : ДонНУ, 2007. – 294 с.

Станіслав О. В. Обзор теоретико-методологических принципов изучения современного синтаксиса: спектр проблематики, основные направления исследований, перспективы развития (на материале французского языка)

Аннотация. В предлагаемом исследовании делается краткое обозрение литературы, анализируются основные фундаментальные труды, теории и самые существенные результаты, в которых рассматривается состояние синтаксиса французского языка на рубеже XX–XXI веков. Значительное внимание уделяется структурализму как определяющему направлению изучения французского синтаксиса. Автор анализирует основные наработки в сфере синтаксиса современного французского языка; устанавливает те актуальные вопросы, которые пребывают в состоянии разработки и вызывают наибольший интерес у романистов. Кроме того, в статье очерчены перспективные направления последующих научных разведок в сфере синтаксиса.

Ключевые слова: проблематика исследований, направления развития синтаксиса, синтаксические теории, структурализм, синтаксические структуры, синтаксис языка и синтаксис речи, современные векторы изысканий.

Stanislav O. Overview of theoretic and methodological approaches to modern syntax study: spectrum of problems, main lines of investigation, prospects for the development (on the base of French language)

Summary. In the article a brief review of literature is done, the basic research, doctrines and main results which deal with the state of French syntax at the turn of XX–XXI centuries are analyzed. Great attention is paid to structuralism as to the determinant line of investigation. The author studies the groundwork in the area of modern French syntax; detects actual problems which have been working out and are of interest of Romance philologists. Besides, perspective lines of further investigation in the area of syntax are determined.

Key words: problematics of research, lines of syntax investigation, syntactic doctrines, structuralism, syntactic structures, language syntax and speech syntax, new vectors of study.